

<https://doi.org/10.15407/socium2019.02.061>

УДК: 338.1 + 338.246.2 + 339.97

Бурлай Т.В., канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу економічної теорії, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, вул. Панаса Мирного, 26, Київ, 01011, Україна, email: btv2008@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДИВЕРГЕНЦІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ¹

Охарактеризовано процеси конвергенції та дивергенції соціально-економічних систем України та Європейського Союзу, а також результати процесу євроінтеграції України, досягнуті протягом останніх п'яти років. Статистично обґрунтовано, що такі механізми євроінтеграції, як імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, запровадження “безвізу” та поглибленої зони вільної торгівлі, проведення формально просередньоевропейських соціально-економічних реформ в останні роки тощо, поки що не дають очікуваного макроекономічного, інституційного, інтеграційного та конвергенційного ефекту для України. За результатами аналізу конвергенційних процесів за критерієм ВВП на душу населення та побудови економетричних моделей показано формування у 2014–2018 рр. чіткого тренду соціально-економічної дивергенції України та ЄС, виявлено необхідність його зламу. Обґрунтовано впливи ключових екзогенних щодо України чинників, які детермінують розгортання процесів соціально-економічної конвергенції (дивергенції) Україна – ЄС. Здійснено їх групування за основними приналежностями до глобального та регіонального виміру. Визначено основні напрями вітчизняної державної політики, необхідної для урахування дії згаданих екзогенних чинників. Детально проаналізовано та охарактеризовано кілька таких чинників, що пов'язані з функціонуванням Євросоюзу та стосуються, зокрема, імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ресурсної обмеженості Євросоюзу для прискорення інтеграції країн-претендентів, наростання тенденцій європейської дезінтеграції під впливом Брекзиту, а також інституційних трансформацій в ЄС. За підсумками проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо першочергових кроків вітчизняної державної політики, спрямованої на подолання соціально-економічної дивергенції України та ЄС, які передбачають внесення відповідних коректив до законодавчо-правової бази України та її програмно-стратегічних документів.

Ключові слова: соціально-економічна конвергенція, дивергенція, європейська інтеграція, Україна, ЄС.

Burlay T.V., PhD. (Economics), Senior Researcher, Department of Economic Theory, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, email: btv2008@ukr.net, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4530-9151>

FACTORS OF THE SOCIO-ECONOMIC DIVERGENCE BETWEEN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

The article dwells upon the processes of convergence and divergence of social and economic systems of Ukraine and the European Union. Author describes the results of the European integration process of Ukraine, achieved over the past five years. It is statistically substantiated that such mechanisms of European integration as the implementation of the Association Agreement with the EU, the

¹ Стаття виконана в рамках відомчої тематики науково-дослідної роботи ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” “Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки” (номер державної реєстрації 0117U001686).

© Бурлай Т.В., 2019

introduction of a "no-visa" and deep free trade zone, formally pro-European socio-economic reforms in recent years, etc., do not provide the expected macroeconomic, institutional, integration and convergence effect for Ukraine. According to the results of the convergence processes analysis by the criterion of GDP per capita and the construction of econometric models, the formation of a clear trend of social and economic divergence of Ukraine and the EU in 2014-2018 is indicated together with the need for its break-up. Papers justifies the influence of key exogenous factors in relation to Ukraine that determine the deployment of processes of socio-economic convergence (divergence) between Ukraine and the EU; their grouping is done based on the belonging to the global and regional dimension; the main directions of the national state policy, necessary for taking into account the action of these exogenous factors, are indicated. A number of factors related to the functioning of the European Union are analyzed and described in detail, including the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU; the EU's resource constraints to accelerate the integration of the applicant countries; the growth of European disintegration tendencies under the influence of Brexit, as well as the institutional transformations in the EU. Based on the conducted analysis, proposals are suggested for the priority steps of the domestic state policy aimed at overcoming the socio-economic divergence of Ukraine and the EU, which includes the introduction of appropriate adjustments to the legal framework of Ukraine and its programmatic strategic documents.

Keywords: *socio-economic convergence, divergence, European integration, Ukraine, EU.*

В умовах постіндустріальної глобалізації перед національними соціально-економічними системами трансформаційного типу, до яких належить і Україна, виникають нові загрози та виклики. Це потребує задіяння механізмів, які сприяли б посиленню міжнародної конкурентоспроможності та потенціалу розвитку згаданих систем. Ефективне рішення у пошуках таких механізмів постає у форматі інтеграційних економічних угруповань, що гарантують національним господарствам відповідні інструменти інституційної та фінансово-економічної підтримки, підвищують їх стійкість до зовнішніх шоків впливів, спрощують внутрішньо-інтеграційні міждержавні перетоки ресурсів, у тому числі інвестиційних, технологічних і людських.

Розвиток Європейського Союзу до світової кризи 2008–2009 рр. показує, що найдієвішим механізмом досягнення комплексних інтеграційних переваг, зміцнення міжнародних конкурентних позицій і стимулювання розвитку країн-учасниць є соціально-економічна конвергенція [1, р. 18–36], яка передбачає зближення визначальних параметрів їх розвитку в напрямі руху до більш високих стандартів і норм держав-лідерів. За обґрунтуванням аналітиків Світового банку, стійка конвергенція на теренах ЄС спостерігалася протягом майже шести десятиріч [2, р. 71–82]:

– 1950–1973 рр.: конвергенція Західної Європи та США за критерієм рівня життя (цей період прискороного економічного зростання та майже повної зайнятості в ЄС експерти називають “золотим віком” Західної Європи);

– 1974–1993 рр.: Північна та Південна Європа конвергуються за критерієм рівня доходів з континентальною Європою; початок масштабної ринкової трансформації постсоціалістичних економік ЦСЄ наприкінці 1980-х років стає поштовхом до їх конвергенції із західноєвропейськими економіками;

– 1994–2010 рр.: конвергенція Східної та Західної Європи за критеріями рівня доходів та інституційного розвитку (підписання державами Східної Європи угод про асоціацію з ЄС ознаменувало понад десятирічний період конвергенції рівня життя в

“старих” і “нових” країнах-членах, що тривав до розгортання кризи глобальної економіки наприкінці 2008 р. і, за окремими показниками, навіть у кризові роки).

Крім конвергенції мають місце і процеси міжкраїнної дивергенції, що характеризують розходження окремих параметрів розвитку національних соціально-економічних систем. Дивергенційні тенденції в ЄС, що загострилися у період після означеної глобальної кризи через її неподолані негативні наслідки, а також під впливом системної внутрішньої кризи Євросоюзу (у тому числі – інституційної, боргової, міграційної, соціальної та інших її складових), зберігаються і нині, змушуючи ЄС шукати більш ефективні підходи політики державного управління на національному та загальноєвропейському рівнях [3].

Для нашої країни, яка у вересні 2014 р. ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною та ЄС² (далі – Угода), а в лютому 2019 р. конституційно закріпила стратегічний курс країни на набуття повноправного членства в цьому об'єднанні³, посилення ефективності державного управління, в тому числі у тісно пов'язаних сферах конвергенції та євроінтеграції, постає ще більш актуальним завданням. Протягом понад п'ятирічного періоду реалізації різноманітних реформ і затвердженого Урядом Плану заходів з імплементації Угоди, Україна замість очікуваного конвергування з державами-учасницями, за відповідними оцінками авторитетних міжнародних інституцій, вийшла в абсолютні лідери регіону Європи за критеріями бідності, корупції та масштабної трудової міграції населення за кордон, що не притаманне жодній з країн – членів Євросоюзу. Це свідчить про існуючі значні недоліки вітчизняного державного регулювання. З огляду на це, слушною є думка вітчизняних фахівців щодо необхідності створення в Україні багаторівневої системи управління процесом євроінтеграції із залученням до неї представників профільних урядових структур, провідних всеукраїнських об'єднань та асоціацій бізнесу, недержавних організацій і різних секторів академічної сфери (НАН України, університетів, недержавних дослідницьких організацій) [4, с. 121, 126].

Отже, існує потреба у формуванні наукового підґрунтя для вироблення ефективних рішень вітчизняної державної політики, спрямованої на подолання існуючих тенденцій дивергенції та запуску конвергенційних процесів між Україною та Євросоюзом. Зокрема, важливим є з'ясування ключових зовнішніх і внутрішніх чинників, які детермінують процеси соціально-економічної дивергенції (конвергенції) між ними. Вітчизняними та зарубіжними вченими підготовлено цілу низку напрацювань, на основі яких можна виокремити згадані ендогенні чинники, – в них ґрунтовно розглянуто проблематику євроінтеграційних процесів в Україні та ЄС, у тому числі з урахуванням характеристик соціальної динаміки, соціальної безпеки та соціальної якості [4; 5; 6; 7]. Дещо меншої

² Закон України “Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” від 16.09.2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18>

³ Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)” від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19>

уваги науковців дістала проблема з'ясування відповідних екзогенних чинників дивергенції (конвергенції) Україна – ЄС, що дає простір для наукових пошуків.

Мета статті полягає у визначенні та характеристиці екзогенних щодо України чинників її соціально-економічної дивергенції з ЄС, що потребує на першому етапі дослідження аналітичної й економетричної оцінки конвергенційних (дивергенційних) процесів Україна – ЄС, на другому – відповідного аналізу сучасних глобальних і регіональних тенденцій.

На *першому етапі* дослідження оцінено динаміку індикатора подушного доходу (обсягу ВВП на душу населення), яка засвідчує формування тенденції соціально-економічної дивергенції України та ЄС і її посилення в останні роки. За даними МВФ, показник ВВП на душу населення України виріс за 1991–2016 рр. у 1,5 раза, але, досягнувши максимуму в 2013 р. (3969 дол. США), потім відчутно обвалився і може повернутися на ці позиції як мінімум через десятиріччя, за прогнозом – у 2022 р. (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка ВВП на душу населення держав ЄС та України за 1991–2022 рр.

в поточних цінах, дол. США

Країна	1991 р.	2000 р.	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2018 р.	2022 р.
Данія	27 053	30 799	58 177	61 326	53 774	60 692	66 823
Франція	22 517	23 313	42 249	44 105	38 205	42 878	47 024
Чехія	н/д	5998	19 831	19 913	18 506	22 850	26 875
Латвія	н/д	3334	11 228	14 952	14 009	18 032	22 337
Угорщина	3350	4628	13 074	13 645	15 531	15 924	20 278
Польща	2101	4476	12 602	13 777	13 823	15 431	19 892
Румунія	1249	1670	8212	9568	10 757	12 285	15 415
Болгарія	224	1614	6744	7696	7496	9267	11 846
Україна	1490	664	2983	3969	2199	2963	4228
Співвідношення показників України та:							
Франції, %	6,6	2,8	7,1	9,0	5,8	6,9	8,9
Польщі, %	70,9	14,8	23,7	28,8	15,9	19,2	21,3

Джерело: World Economic Outlook Database, April 2019. IMF. 2019. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx>; розрахунки автора.

Порівняльна оцінка показує, що розриви показників подушного доходу України та окремих країн ЄС скорочувалися з 2000 по 2013 р. включно. Потім в Україні відбувся різкий стрибок рівня бідності і, за підсумками 2018 р., величина її ВВП на душу населення становила всього 6,9% аналогічного показника Франції та 19,2% Польщі. Дані таблиці свідчать про наявність дивергенції між Україною та державами ЄС, що представляють Західну та Східну Європу, базові та новоінтегровані країни ЄС, у 2013–2018 рр. Аналогічні тенденції мають місце при порівнянні за згаданим конвергенційним критерієм (ВВП на душу населення) як України та ЄС-28, так і України та кожної з країн – членів ЄС.

З метою більш комплексного розуміння проблем і специфіки розвитку конвергенційних (дивергенційних) процесів між соціально-економічними системами України та Євросоюзу нами проведено статистико-математичні та економетричні розрахунки (із застосуванням пакета Eviews 8.0) за відповідними даними щодо розвитку України,

ЄС-28 загалом та його окремих країн-учасниць. Для розрахунків використано дані Державної служби статистики України та Євростату за ретроспективний період 2000–2017 рр. При цьому 2000 р. було обрано точкою відліку як дату виходу економіки України з тривалої трансформаційної кризи 1990-х років, її стабілізації та відновлення зростання, що є необхідною передумовою формування конвергенційного тренду. Методологічною основою розрахунків стали економетричні підходи [8; 9].

З огляду на наявність і порівнянність даних Державної служби статистики України та Євростату, було оцінено два види конвергенції України та ЄС:

1) β -конвергенцію, яка характеризує швидкість наближення більш і менш розвинених економік до рівноважного стану та передбачає в середньому вищі темпи зростання у менш розвинених з них;

2) σ -конвергенцію, яка передбачає, що розрив параметрів розвитку економік, які конвергуються, постійно скорочується (у статистико-математичному сенсі це означає зменшення дисперсії або варіативності відповідних індикаторів цих економік).

У першому випадку наявність β -конвергенції чи дивергенції визначалася за допомогою економетричного моделювання на основі лог-лінійної регресії показника ВВП на душу населення (базові ціни), оціненого в євро (для України відповідні дані були скориговані з урахуванням середньорічного офіційного обмінного курсу євро, що обчислюється НБУ). Пояснюючою змінною регресійної залежності є рівень згаданого показника в 2000 р. (початковій точці періоду), а залежною – середньорічні темпи його зростання. При цьому оцінювалися процеси конвергенційного зближення для двох випадків: України та ЄС-28 загалом; України та країн ЄС-13 – новоінтегрованих держав ЄС, що отримали членство в 2004–2013 рр. Оцінка конвергування передбачала розгляд двох періодів: 2000–2017 рр. та 2014–2017 рр., враховуючи помітний кризовий спад і слабке відновлення ВВП України в останній зазначений період (табл. 2).

Таблиця 2

Основні результати моделювання β -конвергенції (дивергенції) між Україною та ЄС за 2000–2017 рр.

Період, роки	Україна та ЄС-28			Україна та ЄС-13		
	β -коефіцієнт (значення t-статистики)	R ² регресійної моделі (надійність, %)	Тип конвергенції/ дивергенції	β -коефіцієнт (значення t-статистики)	R ² регресійної моделі (надійність, %)	Тип конвергенції/ дивергенції
2000–2017	-0,0198 (-4,53)	0,4327 (43,3)	Дуже слабка конвергенція	-0,0268 (-4,11)	0,6015 (60,2)	Слабка конвергенція
2014–2017	0,0532 (9,67)	0,7762 (77,6)	Чітка дивергенція	0,0471 (2,81)	0,4399 (44,0)	Слабка дивергенція

Примітка: Економетричні розрахунки зроблено з 95-процентним рівнем статистичної значущості коефіцієнтів моделі. Формалізацію розрахунків здійснено за: [8, с. 63].

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України, Національного банку України та Євростату (Див.: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; <https://bank.gov.ua/control/uk/index>; <https://ec.europa.eu/eurostat/home>).

За даними таблиці, протягом 2000–2017 рр. між українською та європейською економіками мала місце конвергенція (оскільки β -коефіцієнт від'ємний, тоді як у випадку дивергенції він має додатне значення). Проте вона була дуже слабкою, оскільки

змодельовані зв'язки статистично незначущі й модель прогностично ненадійна – коефіцієнт детермінації становить лише 43%, а надійними зазвичай вважаються моделі з аналогічним параметром не нижче ніж 70%. З огляду на розрахунки, за цей самий період наявність слабкої конвергенції між Україною та новоінтегрованими державами ЄС (більшість з них є постсоціалістичними країнами ЦСЄ), що пояснюється “спільним інституційним минулим” їхніх економічних моделей, як порівняти з країнами Західної та Північної Європи.

Період 2014–2017 рр. характеризується ознаками β -дивергенції, лише у випадку України та ЄС-28 вона є абсолютно чіткою (модель високонадійна на рівні 78%), а у випадку України та ЄС-13 – слабкою (модель достовірна лише на 44%). Основна макроекономічна причина виникнення дивергенційних тенденцій полягає в значному (понад 16%) спаді української економіки у 2014–2015 рр. Згадані економетричні моделі побудовано саме в аналітичних, а не прогностичних цілях, а тому вони цілком придатні для подальшого з'ясування специфіки дивергенційних (конвергенційних) процесів між Україною та ЄС.

На *другому етапі* цього дослідження, за підсумками аналізу сучасних глобальних і регіональних (зокрема, євроінтеграційних) тенденцій, складено наведений перелік основних середньо- і довгострокових чинників екзогенного походження, що мають визначальний вплив на процеси соціально-економічної конвергенції (дивергенції) України та Європейського Союзу. Більш детальна характеристика цих чинників дозволяє з'ясувати специфіку такого впливу, що має бути врахована при розробці та реалізації відповідних напрямів політики державного регулювання України (табл. 3).

Таблиця 3

**Характеристика екзогенних чинників
соціально-економічної конвергенції (дивергенції) України та ЄС
у середньо- та довгостроковій перспективі**

№	Чинник впливу	Вплив на конвергенцію (дивергенцію)	Обґрунтування впливу	Напрямок державної політики для регулювання впливу
1	2	3	4	5
I. Глобальний вимір				
1	Посилення турбулентності глобальної економіки, частоти її кризових станів, "політизації" міжнародних економічних відносин	Сприяє дивергенції (гальмує конвергенцію)	Глобальні фінансово-економічні кризи справляють більш значний, порівняно з "країнами-лідерами", негативний вплив на динаміку ВВП "країн-аутсайдерів", внаслідок чого розходження між ними збільшуються. "Політизація" міжнародних економічних відносин зазвичай посилює позиції розвинених держав і ослаблює усіх інших, що спричиняє аналогічний результат	Антикризова, інтеграційна, зовнішньоекономічна, макроекономічна, макрофінансова, соціальна

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
2	Цифровізація ⁴ економіки та формування інформаційно-мережевого суспільства	Консервує (поглиблює) дивергенцію	Цифровізація передбачає зростання продуктивності праці та, відповідно, самих національних економік, що мало б сприяти їх конвергуванню. Проте “країни-лідери” характеризуються значно більшими масштабами та темпами цифровізації, порівняно з “країнами-аутсайдерами”, отримуючи переваги для прискорення економічної динаміки, насамперед, завдяки високотехнологічним галузям. Щодо України, яка нині розвивається в тренді деіндустріалізації, цифровізація у кращому випадку сприятиме консервації процесу дивергенції з ЄС, у гіршому – її поглибленню	Науково-технологічна, інвестиційно-інноваційна, промислова, політика зайнятості, соціальна
3	Імплементация Цілей сталого розвитку на період до 2030 р., у тому числі щодо сталого, збалансованого та інклюзивного зростання, подолання бідності, скорочення нерівності у всіх її проявах	Скорочує дивергенцію (сприяє конвергенції)	Імплементация Цілей сталого розвитку на період до 2030 р., крім іншого, передбачає прискорення темпів економічного зростання “країн-аутсайдерів”. За інших однакових умов, це скорочує дивергенцію між “країнами-лідерами” та “країнами-аутсайдерами” або сприяє їх конвергенції	Макроекономічна, енергетична, демографічна, соціальна, освітня, охорони здоров'я, гендерна, екологічна, політика зайнятості
4	Трансформація системи глобального управління та окремих міжнародних управлінських структур	Сприяє дивергенції (гальмує конвергенцію)	Протягом останніх років трансформаційні процеси в глобальній архітектурі управління, якими, зокрема, охоплені СОТ, МВФ, ПАРС, усупереч задекларованим цілям спричиняють отримання преференцій і посилення позицій саме розвинених країн. Це дає додатковий імпульс розвитку їхньої економіки, за інших однакових умов сприяючи дивергенції або ж гальмуючи конвергенцію з “країнами-аутсайдерами”	Зовнішня, макрофінансова, антикризова, політика модернізації державного управління

⁴ За визначенням Світового банку, цифровізація – це процес формування системи економічних, соціальних і культурних відносин, заснованих на використанні цифрових інформаційно-комунікаційних технологій. Зокрема, таких як Інтернет речей, аналіз великих даних (Big data), квантові обчислення, штучний інтелект, нейро- та біотехнології, наномедицина, тривимірний друк, робототехніка, технології бездротового зв'язку, блокчейн (системи розподіленого реєстру), технології віртуальної та доповненої реальності тощо.

1	2	3	4	5
II. Регіональний вимір (розвиток ЄС)				
5	Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС	Консервує дивергенцію (гальмує конвергенцію)	Угода не взаємовигідна, її положення фіксують очевидний дисбаланс економічних інтересів сторін-підписантів на користь Євросоюзу та окремих його країн-членів, що надає додаткові переваги у розвитку їхніх економік. Водночас Угода стимулює масштабний відтік до Європи українських працівників, завдяки грошовим переказам яких підтримується зростання ВВП України. Так, з одного боку, послаблюючи, а з іншого, – посилюючи економічну динаміку України, імплементация Угоди консервує її дивергенцію з ЄС (за основними індикаторами) та гальмує їх конвергенцію (за іншими)	Зовнішня, зовнішньоекономічна, макроекономічна, макрофінансова, соціальна, міграційна
6	Реалізація європейських програм підтримки країн пострадянського простору, у тому числі програми “Східне партнерство”	Скорочує дивергенцію (сприяє конвергенції)	Упровадження програм ЄС з підтримки країн пострадянського простору забезпечує додаткові ресурси для прискорення їхнього розвитку, у тому числі економічного та інституційного. Це скорочує дивергенцію між “країнами-лідерами” та “країнами-аутсайдерами” або ж сприяє конвергенції між ними	
7	Ресурсна обмеженість Євросоюзу для прискорення інтеграції країн-претендентів	Сприяє дивергенції (гальмує конвергенцію)	Відсутність достатніх (і досить значних за обсягом) ресурсів, що необхідні для значущого прискорення розвитку економік “країн-аутсайдерам”, сприяє їх дивергенції з “країнами-лідерами” або ж гальмує конвергенцію між ними. У цьому контексті щодо ресурсів:	Зовнішня, зовнішньоекономічна, євроінтеграційна
8	Наростання тенденцій дезінтеграції в Європейському Союзі під впливом Брекзиту (виходу Великої Британії зі складу ЄС)	Сприяє дивергенції (гальмує конвергенцію)	– <i>фінансових</i> : Брекзит призведе до значимого скорочення доходної частини бюджету ЄС, що, відповідно, звужить фінансові можливості для прискорення інтеграції країн-претендентів;	Зовнішня, зовнішньоекономічна, макроекономічна, макрофінансова, соціальна, міграційна
9	Інституційна криза в ЄС, у тому числі пов’язана з деформацією Європейської соціальної моделі	Сприяє дивергенції (гальмує конвергенцію)	– <i>інституційних</i> : без подолання внутрішньої інституційної кризи Євросоюз не здатен до впровадження нової ефективної моделі євроінтеграції та оновлення Європейської соціальної моделі, що є однією з передумов забезпечення конвергенційних процесів як між країнами-членами ЄС, так і між ЄС і країнами-претендентами	

Закінчення табл. 3

1	2	3	4	5
10	Пріоритет економічної інтеграції в ЄС над соціальною, що є для нових країн-учасниць демотиватором до підвищення державних соціальних стандартів	Консервує дивергенцію (гальмує конвергенцію)	Завдяки низькому рівню соціальних стандартів (у тому числі мінімальної заробітної плати) “країни-аутсайтери” підтримують цінову конкурентоспроможність своїх економік, але водночас і гальмують їх зростання через низький платоспроможний попит населення. За інших однакових умов ця “двоїстість” веде до консервації дивергенційних або ж гальмування конвергенційних процесів між “країнами-лідерами” та “країнами-аутсайдерами”	Макроекономічна, соціальна, демографічна, міграційна, політика зайнятості
III. Регіональний вимір (розвиток СНД та інших об'єднань)				
11	Втрата українськими виробниками традиційних ринків країн СНД, насамперед, Російської Федерації	Сприяє дивергенції (гальмує конвергенцію)	Втрата ринків збуту продукції національних виробників скорочує потенціал економічного зростання “країн-аутсайдерів”, тим самим сприяючи їх дивергенції з “країнами-лідерами” або ж гальмуючи конвергенцію між ними	Зовнішня, зовнішньоекономічна, макроекономічна
12	Торговельно-економічна взаємодія з країнами пострадянського простору, Китаєм, США, Туреччиною, іншими державами та інтеграційними союзами	Скорочує дивергенцію (сприяє конвергенції)	Активізація зовнішнього торговельно-економічного співробітництва нарощує потенціал економічного зростання “країн-аутсайдерів”, тим самим скорочуючи їх дивергенцію з “країнами-лідерами” або ж сприяючи конвергенції між ними	Інтеграційна, зовнішньоекономічна, макроекономічна, енергетична, інвестиційна, політика зайнятості

Джерело: складено автором.

Вихідна позиція обґрунтування факторного впливу на конвергенційні (дивергенційні) процеси полягає в тому, що більш високі темпи економічного зростання “країн-аутсайдерів” порівняно з “країнами-лідерами” є необхідною умовою їхньої конвергенції. Це підтверджується, зокрема, досвідом постсоціалістичних країн, які вступили до ЄС у першій декаді 2000-х років [10], і річний приріст реального ВВП яких у період до світової кризи 2008–2009 рр. становив у середньому 7–9%. У таблиці 3 держави Євросоюзу умовно віднесено до числа “країн-лідерів”, а Україну, відповідно, – до числа “країн-аутсайдерів” процесів конвергування.

Ураховуючи обмежені можливості розгляду в межах однієї статті усіх згаданих у таблиці екзогенних впливів, що детермінують соціально-економічну конвергенцію (дивергенцію) України і ЄС, у наведеному викладі ми сфокусували увагу на деталізації чинників, пов'язаних саме з функціонуванням Євросоюзу – стратегічного орієнтиру інтеграційної політики нашої держави. Відповідні чинники глобального та регіонального (поза межами ЄС) виміру планується розглянути у подальших розвідках.

Розпочата п'ять років тому *імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС* сьогодні фактично консервує дивергенційні процеси між ними, хоча мала б стимулювати конвергування. Для цього є декілька основних причин:

1. *Зміст Угоди відтворює очевидний дисбаланс економічних інтересів сторін-підписантів на користь Євросоюзу та окремих його країн-членів.* Ця Угода не взаємовигідна, створює для українських виробників умови нерівної конкуренції, не сприяє розвитку високотехнологічних виробництв і підвищенню соціальних стандартів в Україні і в кінцевому підсумку ослаблює її національну конкурентоспроможність. Авторитетні науковці, експерти і навіть представники Уряду зазначають про необхідність перегляду умов Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Так, у спеціальній науковій доповіді ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” (2016 р.) аргументовано, що окремі положення Угоди суперечать завданням державної структурної політики, зокрема щодо оптимізації структури та посилення конкурентоспроможності вітчизняної економіки [11, с. 36–38]. Інші експерти вважають, що підписуючи Угоду, Євросоюз не ставив за мету розвивати в Україні будь-яке технологічне виробництво, а тим більше – підтримувати її високотехнологічні компанії (зокрема, АТ “Турбоатом”), які можуть створити конкуренцію європейським виробникам⁵. Формування тренду деіндустріалізації, структурна деградація економіки та зовнішньої торгівлі, масштабний відтік трудових ресурсів, що мають місце в останні роки в Україні, значною мірою обумовили заяви урядовців про те, що в 2020 р. Україна запропонує ЄС переглянути Угоду про асоціацію на основі відстоювання українських національних інтересів, з урахуванням структурної трансформації вітчизняної економіки та змін законодавчого регулювання Євросоюзу в частині енергетичного, цифрового та інших ринків⁶.

2. *Урядовий План заходів з імплементации Угоди про асоціацію між Україною та ЄС є інституційно фрагментованим і виконується зі значним порушенням строків.* Сам План передбачає лише внесення змін до нормативно-правових актів і розроблення нових з метою наближення законодавства України до права Європейського Союзу, але не містить жодних інших (насамперед, організаційно-управлінських) заходів. Крім такої “системної” вади, недоліком є і неприйнятно низький рівень виконання зазначеного Плану. За звітними даними Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції, у 2017 р. загальний прогрес виконання Україною Угоди про асоціацію з ЄС (йдеться про рівень виконання завдань, передбачених Урядовим Планом заходів з імплементации Угоди) становив лише 41%, у 2018 р. – відповідно, 52% [12, с. 5–6]. За таких показників процес імплементации Угоди може розтягнутися на десятиріччя або взагалі загальмуватися.

3. *Поки що дуже неоднозначні соціально-економічні наслідки європейської інтеграції для України, незважаючи на п'ятирічну імплементацию Угоди, відкриття з січня*

⁵ Експерт: Європе невыгодно развитие технологического производства в Украине. *Forum*. 24.02.2019. URL: <https://for-ua.com/article/1170126>

⁶ Украина и ЕС в следующем году могут пересмотреть Соглашение об ассоциации – вице-премьер. *Европейская правда*. 15.05.2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2019/05/15/7096202/>

2016 р. поглибленої і всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом, а також надання українським громадянам з червня 2017 р. права на безвізовий в'їзд до ЄС. Такого висновку нескладно дійти, з огляду на:

– динаміку зовнішньої торгівлі України: збільшення в 2014–2018 рр. експорту українських товарів до країн ЄС (за даними Державної служби статистики України, на 3,2 млрд дол. США – з 17,0 до 20,2 млрд дол. США) абсолютно не покриває втрати від катастрофічного скорочення обсягів торгівлі з країнами СНД за той же період (на 7,9 млрд дол. США – з 14,9 до 7,0 млрд дол. США) й акумулює проблеми зовнішньоторговельного та платіжного балансу України;

– помітне зниження рівня та якості життя населення: згідно з даними ПРООН, частка населення України, що проживає за межею бідності, сягнула майже 60%⁷, тоді як 2013 р. становила лише 22,1%;

– галопуючу трудову міграцію українців: за офіційними даними Міністерства соціальної політики України, сезонна трудова міграція з України сягає 9,0 млн осіб, а на постійній основі за кордоном працюють 3,2 млн осіб⁸. Відповідно до експертних оцінок, сьогодні за кордоном постійно працюють від 4,5 до 10 млн українських громадян, що становить 26–58% економічно активного населення працездатного віку. В останні роки українські “заробітчани” активно розвивають економіку Європи та Росії, і саме завдяки їх грошовим переказам, а не інвестиціям в основний капітал, зростає ВВП України. За даними НБУ, в 2015–2017 рр. грошові перекази трудових мігрантів в Україну щорічно становили 7,0–9,3 млрд дол. США або 7,6–8,4% її ВВП [13, с. 14], що характерно лише для бідних країн зі слабо розвиненими ринками праці. На жаль, ця негативна тенденція посилюється. За даними Світового банку, у 2018 р. обсяг грошових переказів українських трудових мігрантів перевищив 14,0 млрд дол. США⁹ або 10,7% ВВП держави. Невтішним є і прогноз міжнародної консалтингової компанії “PricewaterhouseCoopers”, згідно з яким у 2019 р. Україна стане лідером регіону Східної Європи за темпами втрати трудових ресурсів¹⁰.

У липні 2019 р. (через п'ять років проведення в державі реформ, які безпосередньо пов'язуються з імплементацією Угоди) керівництво МВФ зазначило, що Україна, якщо вона хоче наздогнати світ в економічному розвитку, потребує нової бізнес-

⁷ Too many lives scarcely touched by human development progress, UN report finds. *UNDP*. March 30, 2017. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/en/home/presscenter/pressreleases/2017/03/30/too-many-lives-scarcely-touched-by-human-development-progress-un-report-finds.html>

⁸ Трудова міграція: Минсоцполитики назвало количество постоянно работающих за границей. *Work.ua*. 03.07.2018. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/906/>

⁹ Заробітчани торік переказали в Україну рекордні \$14 мільярдів – Світовий банк. *Укрінформ*. 09.04.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2677218-zarobitcani-torik-perekazali-v-ukrainu-rekordni-14-milardiv-svitovij-bank.html>

¹⁰ Украина в 2019 году станет лидером по потере трудовых ресурсов. *Delo.ua*. 10.01.2019. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/ukraine-v-2019-godu-prognozirujut-liderstvo-po-p-349216/>

моделі, яка “має полягати у постачанні товарів, а не людей до Європи”, і впровадження якої неможливе за умови продовження корупції та неадекватності інституцій¹¹.

Авторитетні експерти цілком справедливо вказують на те, що процес інтеграційної взаємодії нашої держави з Європейським Союзом слід розглядати під призмою відстоювання національних інтересів України, а не інших держав Заходу [14], а поетапна імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС повинна здійснюватися за чіткою імперативною нормою: певне положення Угоди не може бути введено в дію, якщо не буде забезпечено конкурентоспроможного економічного зростання і підвищення інноваційного рівня національної економіки [15, с. 52].

Ресурсна обмеженість Євросоюзу для прискорення інтеграції країн-претендентів, що у період після кризи 2008–2009 рр. стала цілком очевидною, значною мірою пов’язується з діючою європейською моделлю різнорівневої інтеграції. Саме інституційна деформованість цієї моделі призводить до звуження рамок національних суверенітетів новоінтегрованих країн-членів і політично вмотивованого тиску на них наднаціональних структур ЄС, роль яких дедалі більше гіпертрофується, гальмуючи інтеграційну динаміку.

У цьому сенсі надзвичайно важливим є попередження експертів про обумовлене поглибленням євроінтеграційного процесу критичне наростання протиріч усередині ЄС, який на сьогодні фактично опинився у стані біфуркації і надалі може рухатися за двома дуже відмінними траєкторіями: або подальшого стрімкого розвитку за рахунок нової якості інтеграційної моделі (подібної до європейської федерації), або навпаки, стрімкої дезінтеграції та виникнення субрегіональних інтеграційних просторів за моделлю різнорівневої інтеграції [16, с. 27–28], де ЄС відіграватиме роль спільної інституційної надбудови над цими субрегіональними просторами за моделлю “вкладених інтеграційних просторів” [17, с. 95]. З урахуванням зазначеного, саме останній варіант має високі шанси на реалізацію, але наслідком цього стане посилення ризиків дивергенції держав-учасниць у тих сферах, що належать до національного відання політики, насамперед, соціальної сфери.

Примітно, що в останні роки розуміння ресурсної обмеженості Євросоюзу для подальшого розширення своїх кордонів стає дедалі більш поширеним серед його громадян, впливаючи на їх електоральні переваги. Це доводить приклад нещодавніх (у травні 2019 р.) виборів до Європарламенту, за підсумками яких на 30 депутатських мандатів (на 38%, до 108 мандатів) порівняно з попередньою каденцією збільшилося представництво партій, яких умовно відносять до євроскептиків і націоналістів, і які не підтримують ідею інтеграційного розширення ЄС. Разом з представниками ультраправих та інших партій, які взагалі виступають “проти ЄС як проекту”, на сьогодні вони мають третину місць в оновленому Європарламенті¹².

¹¹ Україні потрібна нова бізнес-модель, якщо вона хоче наздогнати світ – МВФ. 02.07.2019. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2732314-ukraini-potribna-nova-biznesmodel-aksoyona-hoce-nazdoznati-svit-mvf.html>

¹² Евроскептики и националисты увеличили свое присутствие в Европарламенте по итогам выборов. *Украина.ру*. 27.05.2019. URL: <https://ukraina.ru/news/20190527/1023702087.html>

Наростання тенденції дезінтеграції в Європейському Союзі під впливом Брекзиту (виходу Великої Британії зі складу ЄС). В останні роки механізм євроінтеграції проходить дуже серйозне випробування на міцність, обумовлене Брекзитом. Цей феномен, що виник у червні 2016 р. за підсумками національного референдуму, став наочним прикладом інституціональної та територіальної дезінтеграції Євросоюзу. Поки що важко спрогнозувати: чи залишиться він одиничним явищем в історії ЄС, чи покладе початок його розколу під вантажем неподоланих внутрішніх криз, зокрема, боргової та інституційної. Складно однозначно оцінити і можливі наслідки Брекзиту, адже експерти, вчені, політики займають з цього питання діаметрально протилежні позиції.

Так, відомий фінансист Дж. Сорос вважає, що Брекзит є не тільки відображенням екзистенціальної кризи, в яку занурений Євросоюз, але й завдає шкоди обом сторонам, потенційно створюючи в європейському бюджеті діру, яку буде важко закрити¹³. Щорічні розміри такої “бюджетної діри” (різниці між загальними обсягами коштів, наданих і отриманих Великою Британією з бюджету та позабюджетних фондів ЄС) оцінюються по-різному. Європейські експерти говорять про приблизно 10 млрд євро, тоді як Уряд Сполученого Королівства – про понад 18 млрд євро [18, с. 4] (для порівняння: в проекті бюджету Євросоюзу на 2021–2027 рр. сукупний обсяг дохідної частини визначений на рівні 1135 млрд євро в цінах 2018 р. або в середньому 162 млрд євро на рік).

На противагу описаному підходу існує думка, що феномен Брекзиту має певну закономірність, оскільки процес інтеграції ЄС на практиці виявився не мультишвидкісним (як планувалося), а багатовекторним, що і розхитало всю євроінтеграційну конструкцію, зробивши її вразливою до криз. Тому криза євросони кардинально поглибила та закріпила умовний поділ між північними і південними країнами-членами ЄС, а міграційна криза – відповідно, між західними та східними [19, с. 16–17], що активно стимулювало дезінтеграційні тенденції і настрої євроскептицизму в Євросоюзі.

Сам процес виходу країни-учасниці зі складу ЄС є безпрецедентним в історії цього інтеграційного проекту і очевидно несе для нього відчутні фінансово-економічні, політичні та іміджеві втрати. Закономірно, що намагаючись мінімізувати їх, Європейський Союз обрав досить жорстку стратегію на переговорах про умови інтеграційного “розлучення” з Великою Британією, яка в цьому процесі відстоює власні, досить значні інтереси.

Прогнозні оцінки потенційних економічних наслідків Брекзиту дуже різняться, оскільки умови виходу Великої Британії та її подальших взаємин з ЄС все ще остаточно не узгоджені. Так, аналіз більш ніж півтора десятка спеціальних досліджень за даною тематикою показує, що до 2030 р., порівняно із ситуацією залишення Великої Британії в складі Євросоюзу обсяг її ВВП може як зрости на 1,6–4,0%, так і скоротитися на 18,0–18,5% [20, р. 64]. Проте, на думку більшості експертів, економічні наслідки Брекзиту в довгостроковій перспективі будуть для Сполученого Королівства не дуже сприятливими.

¹³ Джордж Сорос: Как спасти Европу. *Forbes*. 30.05.2018. URL: https://forbes.kz/life/observation/djordj_soros_kak_spasti_evropu/

Якщо ж говорити в цілому, то за підсумками Брекзиту в середньостроковій перспективі економічно не виграє жодна із сторін. Згідно з прогнозами Єврокомісії, Брекзит означатиме щорічну втрату для Великої Британії 1,31–4,21% ВВП, а для ЄС – відповідно, 0,11–0,52% ВВП [21].

Аналізуючи феномен Брекзиту в новітній історії ЄС, доходимо висновку, що з ряду об'єктивних причин він матиме вагомий вплив на подальший хід процесів європейської інтеграції, до яких залучена і Україна. Основними причинами цього можна назвати:

а) макрофінансові. Насамперед, вихід Великої Британії з ЄС матиме значний фінансовий вплив – бюджетні можливості ЄС з підтримки процесів інтеграції, згуртування і конвергенції внаслідок Брекзиту помітно ослабнуть, оскільки сьогодні ця країна є одним з найбільших донорів загальноєвропейського бюджету. За даними Європейської Комісії, за 2015 р. Велика Британія перерахувала до бюджету Євросоюзу 18,2 млрд євро (12,5% його дохідної частини), за 2016 р. – відповідно, 12,8 млрд євро (8, 9%), за 2017 р. – 10,6 млрд євро (7,6%)¹⁴. Таким чином, у 2015 р. Велика Британія була третім після Німеччини та Франції найбільшим наповнювачем бюджету ЄС, а в 2016–2017 рр. – четвертим, пропустивши вперед Італію. І навіть у тривалій перспективі ЄС не матиме ресурсів для заміщення “бюджетної діри” внаслідок Брекзиту, а тому буде змушений оптимізувати свої бюджетні витрати;

б) макроекономічні. Брекзит негативно позначиться на масштабах і динаміці розвитку економіки та торгівлі об'єднаної Європи. З точки зору оцінки обсягів ВВП, вихід Великої Британії є рівнозначним, оскільки ЄС втрачає 19 своїх найменших країн-учасниць, що може спричинити зсув в економічному, фінансовому та торговому балансі сил, як в Євросоюзі, так і в глобальному просторі. З іншого боку, Брекзит може сприяти інтеграції ЄС у соціальній сфері, з огляду на те, що Велика Британія більше не протистоятиме фіскальним і соціальним реформам, ініційованим Європейським Союзом [22, с. 35–36];

в) інституціональні. Феномен Брекзиту також надзвичайно загострив питання інституційної привабливості ЄС як інтеграційного проекту. Для збереження цієї привабливості та інституційного “цементування” Євросоюзу його керівництво з самого початку переговорів про умови виходу Великої Британії заявило, що країна не може розраховувати на нові відносини між ними, які були б рівнозначними або краще тих, які забезпечує Великій Британії членство в ЄС. Це є цілком логічним з політичних міркувань, оскільки за умови прискорення її соціально-економічного розвитку в період після Брекзиту єврочленство вже не зможе стати аргументом для потенційних країн-кандидатів на вступ, які побачать дієву альтернативу євроінтеграції у вигляді взаємовигідного та ефективного співробітництва з ЄС і без такого членства.

З огляду на зазначені потенційні наслідки, які Брекзит матиме для процесів європейської інтеграції, Україна навряд чи зможе претендувати на вступ до Євросоюзу без

¹⁴ EU expenditure and revenue 2014–2020. *European Commission*. 2018. URL: http://ec.europa.eu/budget/figures/interactive/index_en.cfm

значного підвищення власного рівня міжнародної конкурентоспроможності, інституційного розвитку та соціально-економічного добробуту.

Інституційна криза в ЄС, у тому числі пов'язана з деформацією Європейської соціальної моделі. Інституційна криза постає чи не найважливішою складовою системної кризи Євросоюзу, контури якої на сьогодні проявилися особливо виразно. Нерозв'язність інституційної кризи – головний бар'єр на шляху сучасного розвитку самого інтеграційного проекту ЄС, що об'єктивно визнають його лідери. Провальний перший етап саміту ЄС, що відбувся наприкінці червня 2019 р., – країни-члени так і не змогли домовитися стосовно кандидатур на ключові пости в євроструктурах на 2019–2024 рр. (прим. автора – вони були погоджені під час другого етапу саміту на початку липня цього року), – змусив президента Франції Е. Макрона заявити про неможливість подальшого розширення Співтовариства на поточний момент і його наміри особисто протидіяти будь-яким формам інтеграційного розширення доти, поки не пройдуть глибокі реформи інституційних механізмів Євросоюзу¹⁵.

Поряд з реформуванням інституційної архітектури ЄС у цілому та його політичної й управлінської систем зокрема, значний пласт інституційних трансформацій, здійснюваних Євросоюзом, лежить у соціальній площині. На наш погляд, витоки цієї ситуації пов'язані з:

1) специфікою соціально-економічних трансформацій у ЦСЄ, що розпочались у регіоні майже 30 років тому;

2) фрагментованістю соціального виміру ЄС, яка в тому числі проявляється у значущих відмінностях рівня життя населення та соціальних стандартів держав-учасниць.

Досліджуючи комплекс проблем суспільних трансформацій в Центрально-Східній Європі, європейські експерти доходять висновку, що успішна модернізація тих країн регіону, які вже вступили до ЄС, передбачає наявність трьох елементів: 1) правил і інститутів, притаманних ринковій економіці; 2) стратегії інфраструктурної модернізації; 3) таких елементів соціалістичної спадщини, як розвинені системи соціального забезпечення та освіти [23, с. 24]. І саме від якісного державного соціального забезпечення значною мірою залежить стабільність демократичних режимів у країнах ЦСЄ, тоді як зростання майнового і соціального розшарування провокує соціальні хвилювання в Європі [23, с. 29, 32]. Справедливість цих висновків підкреслюють й інші європейські вчені. Зокрема, наводячи за приклад Польщу з її доведеною ефективністю реалізації багаторівневої програми переходу до ринкової системи щодо таких масштабних тем, як реформа системи соціального забезпечення та формування соціальної ринкової економіки, підтримка конкурентоспроможності підприємств в умовах широкої відкритості ринків і забезпечення вигідної інтеграції з Європейським Союзом, сприяння розвитку економіки знань тощо [24, с. 81–83].

Україна має враховувати досвід країн Центрально-Східної Європи (насамперед, країн “Вишеградської четвірки”), який показує, що на успішність процесу європейської інтеграції істотно впливають саме неекономічні (інституційні та соціальні) чинни-

¹⁵ Макрон заявив о невозможности расширения ЕС. *Известия*. 01.07.2019. URL: <https://iz.ru/894748/2019-07-01/makron-zaiavil-o-nevozmozhnosti-rasshireniia-es>

ки, що формують національний соціальний капітал [5], а побудова соціально-орієнтованої економіки ринкового типу є невід'ємним компонентом забезпечення цієї успішності. З огляду на стан соціально-економічної дивергенції з ЄС, в якому нині перебуває Україна, одним з пріоритетів її державної політики має стати подолання соціальних бар'єрів євроінтеграції, зокрема, інституційних і регуляторних проблем функціонування національного ринку праці, тривалої деформації системи соціального захисту населення та систем соціального й пенсійного страхування, зростання рівня та масштабів бідності, посилення соціальної нерівності й несправедливості розподілу суспільного доходу в державі.

Говорячи про фрагментованість соціального виміру Євросоюзу, слід зазначити, що особливо чітко вона проявляється у відсутності універсальних соціальних стандартів держав-учасниць (оскільки соціальна політика є прерогативою національних урядів країн-членів, єдиних загальноєвропейських соціальних стандартів не існує) та їх значущих відмінностей, що зберігаються протягом усієї історії існування ЄС і відповідно обумовлюють значну міжкраїнну різницю у рівнях життя населення. Як приклад можна навести соціальний стандарт – щомісячну мінімальну заробітну плату.

За даними Європейського фонду покращення умов життя та праці (Єврофонду), у 2019 р. у 22 з 28 держав ЄС законодавчо встановлювалася загальнообов'язкова мінімальна заробітна плата, – у той час як на Кіпрі вона обмежувалася лише декількома конкретними професіями, а в Австрії, Данії, Фінляндії, Італії та Швеції такий стандарт на загальнодержавному рівні взагалі не встановлювався та фактично визначався галузевими чи колективними договорами, – а її розмір при цьому варіювався від 2071 євро у Люксембурзі до 286 євро в Болгарії (табл. 4).

За застосовуваною Єврофондом градацією, станом на початок 2019 р. за рівнем щомісячної мінімальної заробітної плати країни Євросоюзу, наведені у табл. 4, поділялися на три групи: високого рівня (понад 1450 євро), середнього рівня (від 700 до 1050 євро) та низького рівня (600 євро і менше). “Розкид” розміру зазначеного соціального стандарту всередині груп сягав 1,5–1,9 раза, між групами – у середньому 3 рази, а загалом серед зазначених 22 країн ЄС – навіть 7,2 раза, що демонструє як надзвичайну неоднорідність спільного соціального простору ЄС, так і надзвичайну складність соціальної конвергенції країн-учасниць у межах діючої євроінтеграційної моделі.

Різниця між показниками мінімальної заробітної плати, встановленої на 2019 р., в Україні (4173 грн. або 138 євро) та Болгарії становить понад 2 рази; України та Угорщини, Латвії та Румунії – понад 3 рази; України та Литви, Естонії, Польщі, Словаччини та Чехії – майже 4 рази; України та Бельгії, Німеччини та Франції – майже 11 разів. Наближення цього соціального стандарту до рівня європейських країн вимагатиме від України не лише суттєвого підвищення продуктивності праці та удосконалення податкової, соціальної та інших напрямів державної політики, але й подолання притаманної для східноєвропейських країн вади використання низьких зарплат як основного джерела конкурентоспроможності, що зрештою призводить їх до консервації низького (за мірками розвинених держав ЄС) рівня життя та бідності [26, р. 5]. Одна з причин, через яку нові країни-учасниці з низькими соціальними стандартами стають більш

конкурентоспроможними за критерієм виробничих витрат, що своєю чергою слугує для них демотиватором до підвищення державних соціальних стандартів, полягає у пріоритеті економічної інтеграції в Євросоюзі над соціальною [27, р. 53].

Таблиця 4

Розмір законодавчо встановленої на I півріччя 2019 р. загальнообов'язкової мінімальної заробітної плати в окремих державах ЄС, у розрізі груп, євро на місяць (у перерахунку з національної валюти)

Країна ЄС	Розмір	Група за рівнем мінімальної зарплати
Люксембург	2071,1	Високий рівень
Велика Британія	1746,7 (з 01.04.2019 р.)	Високий рівень
Ірландія	1656,2	Високий рівень
Нідерланди	1615,8	Високий рівень
Бельгія	1593,8	Високий рівень
Німеччина	1557,1	Високий рівень
Франція	1521,2	Високий рівень
Іспанія	1050,0	Середній рівень
Словенія	886,3	Середній рівень
Мальта	762,0	Середній рівень
Греція	758,3 (з 01.02.2019 р.)	Середній рівень
Португалія	700,0	Середній рівень
Литва	555,0	Низький рівень
Естонія	540,0	Низький рівень
Польща	523,1	Низький рівень
Словаччина	520,0	Низький рівень
Чехія	519,0	Низький рівень
Хорватія	505,9	Низький рівень
Угорщина	464,2	Низький рівень
Румунія	446,0	Низький рівень
Латвія	430,0	Низький рівень
Болгарія	286,3	Низький рівень

Джерело: [25, р. 2–4].

Сьогодні проблема занижених соціальних стандартів є дуже гострою в Україні, особливо у контексті поширення бідності: щомісячна мінімальна заробітна плата за розміром на 13,7% є меншою за фактичний прожитковий мінімум для працездатних осіб, що обраховується Міністерством соціальної політики України (4745 грн у цінах травня 2019 р.), у 1,5 раза менша за середній уявний прожитковий мінімум на одну особу (6076 грн за даними соціологічних опитувань у грудні 2018 р. [28, с. 109–110]) та в 2,4 раза – за розмір суб'єктивно визначеного достатнього доходу на одну особу (9973 грн відповідно). Без дотримання функціоналу соціальних стандартів (зокрема, мінімальна заробітна плата функціонально має забезпечувати відтворення робочої сили), їх відповідного підвищення соціально-економічними, у тому числі шляхом соціального діалогу, а не адміністративними методами, Україна не зможе розраховувати на подолання тренду соціальної дивергенції з Євросоюзом в осяжній перспективі.

Висновки та пропозиції. Резюмуючи викладене, слід зазначити, що процес євроінтеграції України залишається складним і суперечливим, а його механізми (імплементация Угоди про асоціацію з ЄС, запровадження “безвізу” та поглибленої зони вільної торгівлі, проведення формально проєвропейських соціально-економічних реформ в останні роки тощо) поки що не дають очікуваного ефекту для нашої держави. Крім того, статистичні та економетричні оцінки показують з 2014 р. формування чіткого тренду соціально-економічної дивергенції України з об’єднаною Європою, що вимагає невідкладного формування та реалізації вітчизняної державної політики, спрямованої на його подолання, а також стимулювання конвергенційних процесів. Одним з елементів такої політики є обґрунтування переліку та впливів екзогенних щодо України чинників її дивергенції з ЄС, у тому числі у глобальному та регіональному вимірах. Представлена в статті деталізація низки таких чинників, що пов’язані з функціонуванням Євросоюзу та стосуються, зокрема, імплементации Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ресурсної обмеженості Європейського Союзу для прискорення інтеграції країн-претендентів, наростання тенденцій європейської дезінтеграції під впливом Брекзиту, а також інституційних трансформацій в ЄС, дозволяє сформулювати відповідні пропозиції щодо державної політики.

На наш погляд, подолання соціально-економічної дивергенції України та ЄС сприятиме реалізація першочергових кроків, які передбачають внесення відповідних коректив до вітчизняної законодавчо-правової бази:

– Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони¹⁶, у частині імплементации до вітчизняного законодавства норм, що стосуються розробки національних програм соціально-економічної конвергенції з ЄС, визначених документом “Технічні характеристики реалізації Пакту стабільності і зростання та керівні принципи щодо форми та змісту Програм стабільності та конвергенції”, який схвалено Радою міністрів Євросоюзу з питань економіки та фінансів (ECOFIN) у вересні 2010 р. (на основі Регламентів Ради ЄС від 07.07.1997 р. № 1466/97 та від 27.06.2005 р. № 1055/2005);

– Стратегії подолання бідності¹⁷ у частині коригування цільових показників бідності в Україні та заходів державної політики щодо досягнення скоригованих показників, а також пролонгації самої Стратегії подолання бідності на довгостроковий (щонайменше десятирічний) період;

¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України “Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони” від 25.10.2017 р. № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF>

¹⁷ Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Стратегії подолання бідності” від 16.03.2016 р. № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80>

– Положенню про Державну службу статистики України¹⁸ у частині доповнення переліку завдань, покладених на Державну службу статистики України, завданням такого змісту: “організація та проведення статистичних спостережень за процесом соціально-економічної конвергенції України та ЄС”;

– Закону України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”¹⁹ у частині визначення соціально-економічної конвергенції України та Євросоюзу як однієї з ключових засад внутрішньої політики держави;

– Закону України “Про національну безпеку України”²⁰ у частині законодавчого закріплення категорій “демографічна безпека держави” та “соціальна безпека держави”, а також регламентації державного регулювання процесів, пов’язаних з їх забезпеченням;

– Закону України “Про державні цільові програми”²¹ у частині розширення класифікації державних цільових програм за рахунок демографічних програм, що передбачають розв’язання проблем, пов’язаних з подоланням негативного демографічного тренду розвитку України;

– Закону України “Про зовнішню трудову міграцію”²² у частині розширення переліку напрямів державної політики України у сфері зовнішньої трудової міграції за рахунок такого напрямку, як “здійснення заходів щодо запобігання неконтрольованої динаміки зовнішньої трудової міграції та досягнення нею обсягів, які становлять загрозу нарощенню трудового та економічного потенціалу держави, а також досягненню сценарних показників Прогнозу економічного і соціального розвитку України, схвалених Урядом”;

– Постанови Кабінету Міністрів України “Про здійснення у 2015 році правочинів з державним та гарантованим державою боргом з метою його реструктуризації і часткового списання”²³ у частині перегляду умов реструктуризації частини державного боргу України, зокрема, вилучення умов, що жорстко прив’язують зростання обсягів ВВП країни до розміру виплат за державним боргом і таким чином дестимулюють забезпечення високих темпів зростання національної економіки.

¹⁸ Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про Державну службу статистики України” від 23.09.2014 р. № 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2014-%D0%BF>

¹⁹ Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

²⁰ Закон України “Про національну безпеку України” від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

²¹ Закон України “Про державні цільові програми” від 18.03.2004 р. № 1621-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>

²² Закон України “Про зовнішню трудову міграцію” від 05.11.2015 р. № 761-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-viii>

²³ Постанова Кабінету Міністрів України “Про здійснення у 2015 році правочинів з державним та гарантованим державою боргом з метою його реструктуризації і часткового списання” від 11.11.2015 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-2015-%D0%BF>

Подальші дослідження. Беручи до уваги, що конвергенція України – ЄС у соціальній сфері є одним з найбільш значущих аспектів євроінтеграції нашої держави, – це обумовлено важливістю досягнення високих стандартів соціального розвитку, підвищення рівня та якості життя, з якими в українців переважно асоціюється процес європейської інтеграції, – подальші наукові розвідки доцільно сфокусувати у соціальній площині конвергенційних (дивергенційних) процесів. За критеріями обґрунтованості, системності, прикладної спрямованості та актуальності найбільш релевантним у такому випадку видається підхід соціальної якості (Social Quality Approach), який має соціетальний вимір і виник наприкінці 1990-х років як ідеологічна основа державного управління соціальним розвитком Європейського Союзу [29].

За визначенням основоположників зазначеного підходу, політика соціальної якості держави спрямована на формування такого стану, за якого громадяни мають можливість брати участь у соціальному та економічному житті суспільства в умовах підвищення власного добробуту та особистісного потенціалу [29, с. 13–14]. Узагальнено кажучи, реалізація політики соціальної якості покликана забезпечувати одночасно високу якість життя – у традиційному розумінні високих соціальних стандартів, – і “соціальну якість” суспільства, яка передбачає високий рівень людського та соціального капіталу, соціальної згуртованості та залученості (інклюзії), широких соціальних можливостей громадян, зокрема тих, що реалізуються за допомогою механізмів соціальних ліфтів, суспільно-громадських об’єднань, соціетальних мереж (сім’я, друзі тощо), інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Європейські експерти обстоюють думку, що соціально неефективні поточні реформи в Україні не наближують її до Євросоюзу і мають бути скориговані на основі підходу соціальної якості з тим, щоб досягти результатів за чотирма напрямками соціетальних трансформацій: соціально-економічної безпеки; соціальної згуртованості; соціальної інтеграції та інклюзії; розширення соціальних прав і можливостей громадян у суспільстві [7, р. 2, 26–27]. Підтримуючи такий науковий підхід, вбачаємо перспективи його застосування у наших подальших дослідженнях за тематикою соціальної конвергенції (дивергенції) України та Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Growing United: Upgrading Europe’s Convergence Machine. World Bank, 2018. 154 p. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/244481520499464074/Growing-United-v03-online-18-03-08.pdf>
2. Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model. World Bank, 2012. 494 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/539371468036253854/Main-report>
3. Palier B., Rovny A., Rovny J. European Disunion? Social and Economic Divergence in Europe, and their Political Consequences. LIEPP Working Paper. No. 71. Paris: Policy Evaluation Public Laboratory, November 2017. 26 p. URL: <https://spire.sciencespo.fr/hdl/2441/7henon9ct49i4bilegfpfv5ttc/resources/2017-wp-71-palierrovny.pdf>
4. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2018. 214 с.
5. Некономічні пріоритети модернізації в Україні з урахуванням інтеграційного досвіду країн Центрально-Східної Європи: наук. доп. / за ред. О.М. Балакіревої; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України". Київ, 2015. 162 с.

6. Новікова О.Ф., Сидорчук О.Г., Панькова О.В. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки: монографія / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ, НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 184 с. URL: http://www.lvivacademy.com/download_2018/stan.pdf
7. Novakova Z. Four Dimensions of Societal Transformation: an Introduction to the Problematique of Ukraine. *International Journal of Social Quality*. 2017. Vol. 7. Issue 2. P. 1–29. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2017.070202>
8. Либман А.М. Роль экономической интеграции и дезинтеграции на постсоветском пространстве: количественный анализ. *Проблемы прогнозирования*. 2006. № 5. С. 58–72.
9. Пелипась И. Реальная, номинальная и институциональная конвергенция в странах ЕАЭС. Минск: Исследовательский центр Института приватизации и менеджмента, 2017. 23 с.
10. Forgo B., Jevčák A. Economic Convergence of Central and Eastern European EU Member States over the Last Decade (2004-2014). *European Economy Discussion Paper / European Commission*. July 2015. No. 1. 31 p. <https://doi.org/10.2765/89677>
11. Імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості: наукова доповідь / за ред. В.М. Гейця та Т.О. Осташко; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". Київ, 2016. 184 с.
12. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році. Київ: Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України, 2019. 40 с.
13. Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки. Національний банк України. 2018. 29 с. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144>
14. Леонов І. Директор Інституту економіки та прогнозування НАН України Валерій Гесць: “Нема нічого вищого за національні інтереси”. *Україна молода*. № 016. 12.02.2019. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3420/159/130285/>
15. Тарасевич В.Н. Антикризисный потенциал экономического патриотизма. *Економіка України*. 2015. № 6. С. 50–52.
16. Сіденко В.Р. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 1. С. 7–34. <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.007>
17. Сиденко В.Р. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель: в 2-х т. Т. 2: Европейская интеграция и экономическое развитие / НАН Украины; Ин-т экон. и прогнозирования. Киев, 2011. 448 с.
18. Gordon N. The EU budget after Brexit: Reform not revolution. London: Centre for European Reform, April 2018. 14 p.
19. Brexit Report – 23 June 2018. Dublin: DCU Brexit Institute, 2018. 47 p.
20. Tetlow G., Stojanovic A. Understanding the economic impact of Brexit. London: Institute for Government, October 2018. 77 p.
21. Staunton D. More Europe: will Brexit clear a path to ever greater EU integration? *The Irish Times*. July 3, 2017. URL: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/more-europe-will-brexite-clear-a-path-to-ever-greater-eu-integration-1.3141115>
22. The Impact of the UK's Withdrawal on EU Integration: Study. European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, June 2018. 43 p.
23. Йенсен Дж. Социально-экономические модели стран Центральной Европы: перезагрузка. *Современная Европа*. 2018. № 7. С. 21–34. <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope720181933>
24. Колодко Гж. Посткоммунистический переход к рынку и демократии: уроки тридцатилетнего польского опыта. *Экономическая теория*. 2019. № 2. С. 75–98.
25. Minimum wages in 2019: Annual review. Eurofound, 2019. 49 p. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2019/minimum-wages-in-2019-annual-review>

26. Fabo B., Guzi M. The cost of living in the EU: how much do you need? *ETUI Policy Brief: European Economic, Employment and Social Policy*. 2019. № 4. 5 p. URL: <https://www.etui.org/Publications2/Policy-Briefs/European-Economic-Employment-and-Social-Policy/The-cost-of-living-in-the-EU-how-much-do-you-need>

27. Vandebroucke F. A European Social Union: 10 Tough Nuts to Crack. Report for “Friends of Europe” High-Level Group. Brussels, Spring 2014. 158 p. URL: <https://eminnetwork.files.wordpress.com/2013/04/a-europeana-social-union-10-tough-nuts-to-crack-report-by-vandebroucke-and-vanhercke.pdf>

28. Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Динаміка соціально-економічних оцінок і очікувань населення України наприкінці 2018 р. *Український соціум*. 2019. № 1 (68). С. 105–124. <https://doi.org/10.15407/socium2019.01.105>

29. Walker A., Van der Maesen L. Social Quality and Quality of Life. *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World* / Glatzer W., Von Below S., Stoffregen M. (eds). Social Indicators Research Series. Vol. 24. Dordrecht: Springer, 2004. PP. 13–31. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2903-5_2

Отримано 12.06.19

References

1. Growing United: Upgrading Europe’s Convergence Machine. (2018). World Bank.
2. Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model. (2012). World Bank.
3. Palier, B., Rovny, A., Rovny, J. (2017, November). European Disunion? Social and Economic Divergence in Europe, and their Political Consequences. LIEPP Working Paper. No. 71. Paris: Policy Evaluation Public Laboratory. URL: <https://spire.sciencespo.fr/hdl:/2441/7henon9ct49i4bilcgfpfv5ttc/resources/2017-wp-71-palierrovny.pdf>
4. Sidenko, V. (Ed.). (2018). Reformatting European integration: opportunities and risks for the EU-Ukraine Association. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian]
5. Balakireva, O.M. (2015). Non-economic priorities of modernization in Ukraine taking into account the integration experience of Central and Eastern Europe: scientific report. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
6. Novikova, O.F., Sydorchuk, O.H., Pankova, O.V. (2018). State and prospects of social security in Ukraine: expert assessments: monograph. Kyiv, Lviv: Lviv Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. URL: http://www.lvivacademy.com/download_2018/stan.pdf [in Ukrainian]
7. Novakova, Z. (2017). Four Dimensions of Societal Transformation: an Introduction to the Problematique of Ukraine. *International Journal of Social Quality*, 7, 2. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2017.070202>
8. Libman A.M. (2006). The role of economic integration and disintegration in the post-Soviet space: a quantitative analysis. *Problemy prognozirovaniya*, 5, 58-72 [in Russian]
9. Pelipas, I. (2017). Real, nominal and institutional convergence in the EAEU countries. Minsk: Research Center of the Institute for Privatization and Management [in Russian]
10. Forgo, B., Jevčák, A. (July 2015). Economic Convergence of Central and Eastern European EU Member States over the Last Decade (2004-2014). European Economy Discussion Paper 1. <https://doi.org/10.2765/89677>
11. Heyets, V.M., Ostashko, N.O. (2016). Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU: Economic Challenges and New Opportunities: Scientific Report. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
12. Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2018. (2019). Kyiv: Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration of the Secretariat of the Cabinet of Ministers of Ukraine [in Ukrainian]

13. Recalculation of data on private money transfers to Ukraine for 2015-2017 years. (2018). National Bank of Ukraine. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144> [in Ukrainian]
14. Leonov, I. (2019, February 12). Valeriy Heyets, Director of the Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, said: "There is nothing higher than national interests". *Ukraina moloda*, 016. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3420/159/130285/> [in Ukrainian]
15. Tarasevych, V.M. (2015). Anti-crisis potential of economic patriotism. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6, 50-52 [in Russian]
16. Sidenko, V.R. (2017). The crisis processes in the EU development: origins and prospects. *Ekonom. Prognozuvannâ – Economy and Forecasting*, 1, 7-34. <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.007> [in Ukrainian]
17. Sidenko, V.R. (2011). Globalization - European integration - economic development: the Ukrainian model: in 2 volumes. T. 2: European integration and economic development. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine [in Russian]
18. Gordon, N. (2018, April). The EU budget after Brexit: Reform not revolution. London: Centre for European Reform.
19. Brexit Report – 23 June 2018. (2018). Dublin: DCU Brexit Institute.
20. Tetlow, G., Stojanovic, A. (2018, October). Understanding the economic impact of Brexit. London: Institute for Government.
21. Staunton, D. (2017, July 3). More Europe: will Brexit clear a path to ever greater EU integration? *The Irish Times*. URL: <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/more-europe-will-brexite-clear-a-path-to-ever-greater-eu-integration-1.3141115>
22. The Impact of the UK's Withdrawal on EU Integration: Study. (2018, June). European Parliament's Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.
23. Jensen, J. (2018). Socio-economic models of Central European countries: a reset. *Sovremennaya Evropa – Contemporary Europe*, 7, 21-34. <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope720181933> [in Russian]
24. Kolodko, G.W. (2019). Post-Communist transition to market and democracy. The lessons from thirty years of Polish experience. *Ekonom. teor. – Economic theory*, 2, 75-98. <https://doi.org/10.15407/etet2019.02.075> [in Ukrainian]
25. Minimum wages in 2019: Annual review. (2019). *Eurofound*. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2019/minimum-wages-in-2019-annual-review>
26. Fabo, B., Guzi, M. (2019). The cost of living in the EU: how much do you need? *ETUI Policy Brief: European Economic, Employment and Social Policy*, 4. URL: <https://www.etui.org/Publications2/Policy-Briefs/European-Economic-Employment-and-Social-Policy/The-cost-of-living-in-the-EU-how-much-do-you-need>
27. Vandenbroucke, F. (2014, Spring). A European Social Union: 10 Tough Nuts to Crack. Report for "Friends of Europe" High-Level Group. Brussels. URL: <https://eminnetwork.files.wordpress.com/2013/04/a-europeana-social-union-10-tough-nuts-to-crack-report-by-vandebroucke-and-vanhercke.pdf>
28. Balakireva, O.M., Dmytruk, D.A. (2019). Trends of socio-economic assessments and expectations of Ukraine's population in the end of 2018. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 1 (68), 105-124. <https://doi.org/10.15407/socium2019.01.105> [in Ukrainian]
29. Walker, A., Van der Maesen, L. (2004). Social Quality and Quality of Life. In W. Glatzer, S. Von Below, M. Stoffregen (Eds), *Challenges for Quality of Life in the Contemporary World* (pp. 13-31). Social Indicators Research Series 24. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2903-5_2

Received on 12.06.19